

YKSILÖMURTEEN KEHITYS TARKASTELUSSA

Marjatta Palander *Lapsuudesta keski-ikään. Seuruututkimus itäsavolaisen yksilömurteen kehityksestä.* Suomi 191. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2005. 346 s. ISBN 951-746-681-1.

Kielen muuttuminen on ollut suomalaisen sociolingvistiikan keskeisimpiä tutkimuskohteita. Lukuisissa tutkimuksissa on selvitetty näennäisaikamenetelmää käyttäen sitä, mikä säilyy ja mikä väistyy ikäpolvesta toiseen siirryttäessä. Viime aikoina mielenkiinnon kohteeksi on tullut yhä enemmän yksilömurteiden kehitys. Esimerkiksi Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Suomen murteiden seuruu -hankkeessa pyritään keräämään kymmenen vuoden välein aineistoa samoilta kielenoppailta (www.kotus.fi/tutkimus/puhuttukieli). Myös muuttajien kieltä on tutkittu paljon. Marjatta Palander on teoksessaan *Lapsuudesta keski-ikään. Seuruututkimus itäsavolaisen yksilömurteen kehityksestä* (2005) ottanut esiin vähemmän tutkitun näkökulman: mitä tapahtuu kotiseudulle jääneen yksilön murteessa?

Tässä tutkimuksessaan Palander tarkastelee enonkoskelaisen Pasin (s. 1962) murteen kehitystä. Palander on aiemmin selvittänyt laajasti Savonlinnan seudun välimurteiden tilaa (1996), ja nyt hän tarkastelee sitä, miten aluemurteissa parhaillaan meneillään olevat muutokset näkyvät seudulla ikänsä asuneen yksilön kielessä. Pasi päätyi sattuman kautta murretta tallentaneen amanuenssi Erkki Lyytikäisen haastattavaksi vuonna 1969 ollessaan vain 7-vuotias. Seuraavan kerran Pasi ja tutkijat kohtasivat kuusi vuotta myöhemmin, ja syntyi idea elinikäisestä kielennäytteiden tallennuksesta. Siitä lähtien Pasi puhetta on nauhoitettu säännöllisesti kuuden vuoden välein, viimeksi hänen ollessaan 37-

vuotias. Tutkimus on tähän mennessä pitkäaikaisin yksilömurteen seuruuhanke Suomessa.

Teos muodostuu kuudesta pääluvusta. Johdantoluvussa esitellään teoria, menetelmät ja tutkimusaineisto. Tekijä luo katsauksen reaaliaikamenetelmän historiaan ja sen eri muotoihin sekä esittelee useita tällä metodilla tehtyjä tutkimuksia eri puolilta maailmaa. Tämän tutkimuksen kohteena oleva enonkoskelainen idiolekti edustaa itäisten savolaismurteiden, sydänsavolaismurteiden ja kaakkoismurteiden välisen siirtymäalueen eli Savonlinnan seudun välimurteita. Nämä murteet ovat vanhan karjalaisen pohjamurteen ja savolaismurteen sekoitus, joka kuitenkin on muotoutunut omaksi kokonaisuudekseen ja sisältää juuri sille tunnusomaisia erikoispiirteitä. Tutkimusaineisto koostuu kuudesta Pasiin haastattelusta (yht. 5 t 45 min), puolen tunnin mittaisista Pasiin isän, äidin, sedän ja veljen haastatteluista sekä 15 minuutin pituisesta isoäidin kielennäytteestä. Isoäidin kielennäyte on tallennettu vuonna 1969, mutta muiden perheenjäsenten haastattelut Palander on nauhoittanut itse vuonna 1999. Pasi on asunut suurimman osan elämästään kotitilallaan vanhempiansa, setänsä ja veljensä kanssa. Muualla hän on ollut vain palvellessaan armeijassa Mikkelissä 11 kuukautta ja opiskellessaan metsäalan kurssilla Iitissä puoli vuotta. Pasi on käynyt peruskoulun, ja armeijan jälkeen hän on työskennellyt kotitilallaan maatalous- ja metsätöissä. Vuodesta 1996 lähtien hän on toiminut metsäkoneurakoitsijana. Hänen harrastuk-

siinsa kuuluvat metsästys ja kalastus. Pasin isä ja setä ovat asuneet ikänsä synnyinkodissaan, ja äiti on kotoisin naapuripitäjästä Kerimäeltä. Nykyisin kotitilaa isännöi Pasin veli. Häinkin on asunut tilalla koko ikänsä lukuun ottamatta kahden vuoden maanviljelysalan koulua Otavassa sekä kolmen vuoden jaksoa tilanhoitajana Hollolassa. Hämeessä vietetyt vuodet ovat jättäneet jälkensä veljen puheeseen, joka näin ollen tarjoaa mielenkiintoisen vertailumateriaalin.

KIELENPIIRTEIDEN ANALYYSIA

Seuraavissa kolmessa pääluvussa Pasin idiolektia analysoidaan piirteittäin. Jokaisesta Pasin haastattelusta sekä kunkin perheenjäsenen näytteestä on laskettu tutkittujen kielenpiirteiden murteellisten ja yleiskielisten varianttien prosentuaaliset osuudet. Selkeistä taulukoista näkee heti yleisen kehityksen, ja niitä täydentävät selitykset sekä runsaat esimerkit. Ensimmäiseksi käsitellään foneettisia ja fonologisia piirteitä tutun kaavan mukaisesti vokaalistosta alkaen. Mukana tarkastelussa on sekä paljon tutkittuja yleisiä itämurteisuuksia, kuten AA:n diftongiutumisen, diftonginreduktio ja yleis- ja erikoisgeminaatio, että vähemmän tutkittuja, suppea-alaisia ilmiöitä, kuten *sanoa*-verbin *n:n* kato (*sao*^x 'sano', *sao*^{ttiin}) ja *-han*, *-hän* -liitepartikkelin pitkävokaalinen edustus (*sillohaa*, *hirvihää*). Seuraavassa luvussa tarkastellaan morfolgia ja syntaktisia piirteitä, kuten persoonan- ja demonstratiivipronomineja, omistusmuotoja, monikon genetiivimuotoja ja eräitä konjunktioita. Kaikista piirteistä ei ole niiden vähäisten esiintymismäärien vuoksi voitu tehdä laskelmia, vaan niitä on käsitelty esimerkinomaisesti. Tällaisia ovat muiden muassa supistumaverbien 3. persoonan preesensmuodot ja *saada tehdyksi*, *tulla tehdyksi* -rakenteet. Kuitenkin jo muu-

tamatkin esiintymät saattavat kertoa jotakin ilmiöiden kehityksestä.

Neljäs pääluku käsittelee leksikaalisia ja fraseologisia piirteitä. Nämä tuovat mielenkiintoisen lisän äänne-, muoto- ja lauseopillisten piirteiden joukkoon ja laajentavat idiolektista syntyvää kokonaiskuva. Osa vanhoista murre sanoista on jäänyt pois käytöstä, esimerkiksi kuvailevat *hauvim mosikka*, *vennen tössykkä*, ja yleiskielestä on tarttunut uutta ainesta. Aikuistuminen näkyy sanastossa myös siten, että puhujan omaa näkemystä ja kannanottoa välittävien modaalisanon (esim. *ehkä*, *kai*, *tosin*, *visiin*) ja fokuspartikkelien (esim. *lähinnä*, *muun muassa*, *nimenomaan*) käyttö on lisääntynyt.

Viidennessä pääluvussa Palander koostaa aiempien lukujen tulokset ryhmittelemällä piirteet niiden variaation perusteella. Ensimmäisenä esitellään piirteet, jotka ovat väistyneet jo sukupolven vaihteessa eli jotka esiintyvät vielä Pasin isoäidillä ja satunnaisesti vanhemmillakin, mutta joita Pasi itse ei käytä varhaisimmista haastatteluisissa. Tällainen piirre on esimerkiksi *i:n* labiaalistumattomuus *pisy-* 'pysy' ja *pisty-* 'pysty'-vartaloissa. Toisen ryhmän muodostavat Pasin idiolektista kolmessakymmenessä vuodessa väistyneet piirteet, joita on kaikkiaan toistakymmentä. Tällaisia ovat muiden muassa *oa*-yhtymän suppeavokaalinen vastine *uu* (*keittuu*, *lepikkuu*) ja monikon 2. persoonan pääte *-tta*, *-ttä* (*olitta*, *mänittä*). Kolmanneksi käydään läpi muuttuneet piirteet. Muuttuneeksi piirre on tulkittu silloin, kun eri varianttien suhteellisen esiintymistajuuden ero varhaisimman ja uusimman näytteen välillä on vähintään viisi prosenttiyksikköä. Muuttuneet piirteet on jaettu toisaalta osin yleiskielistyneisiin, toisaalta muuttuneisiin mutta yleiskielistymättömiin piirteisiin. Jälkimmäiseen ryhmään kuuluu sekä sellaisia piirteitä, joissa murteellisuus on vahvistunut, ▶

että sellaisia, joissa kahden eri murrevarian-
tin yleisyysuhde on muuttunut. Esimerkiki-
si *ea, eä*-yhtymissä murteenmukaisia vaih-
toehtoja ovat *ee*:lliset (*korkee*) ja *ii*:lliset
(*korkii*) muodot. Lapsuudessa Pasi käyttää
enemmän *ii*:llisiä variantteja, mutta 25 ikä-
vuoden jälkeen yleisyysuhde muuttuu. Vii-
meisenä esitellään piirteet, joissa ei ole ta-
pahtunut juurikaan muutoksia. Erikois-
gemmaatiota lukuun ottamatta nämä piir-
teet ovat olleet Pasilla jo lapsuudessa täy-
sin tai lähes täysin murteellisia; tällaisia
ovat pronominit *mie, sie, myö, työ, hyö*,
yleisgemmaatio ja svaavokaali.

VOIKO MURTEENKEHITYSTÄ ENNUSTAA?

Viidennen pääluvun lopuksi Palander tar-
kastelee murteenkehityksen ennustetta-
vuutta ja pohtii ikäkausien vaikutusta idio-
lektiin. Palander testaa, miten hyvin reaali-
aikatutkimuksella saadut tulokset ovat yh-
täpitäviä näennäisaikamenetelmällä saatu-
jen kanssa. Pasiin perheestä on aineistoa
kolmelta sukupolvelta, joten näennäisaika-
vertailu on mahdollinen. Tosin vanhimman
sukupolven aineistoksi on isoäidin haastat-
telun lyhyiden vuoksi otettu lisämateriaa-
lia Enonkosken vanhan murteen tiedoista.
Pasilta vertailussa ovat mukana ensimmäi-
nen ja viimeisin haastattelu. Useat näen-
näisaikavertailusta tehdyt päätelmät osoit-
tautuvat paikkansapitäviksi reaaliaikaisen-
kin tutkimuksen perusteella. Jos piirre on
säilynyt vahvana sekä vanhalla että keski-
polvella, sillä on myös nuoren polven pu-
heessa paremmat säilymisedellytykset kuin
piirteellä, jossa jo vanhemmilla sukupolvil-
la esiintyy vaihtelua tai joka on keskipol-
vella yleiskielistymässä. Kaikki idiolektin
muutokset eivät kuitenkaan ole ennustetta-
via. Jokin piirre voi alkaa yleiskielistyä il-
man, että siitä näkyisi viitteitä edellisen

polven kielessä, tai idiolektiin voi tulla piir-
teitä, joille ei ole mallia aluemurteessa.

Ikäkausien vaikutukset ovat hyvin to-
dennettävissä Pasiin idiolektin seurussa.
Ensimmäisen haastattelun kieli muistuttaa
paljon isovanhempien murretta. Koulu-
iässä vanhakantaisimmat murteellisuudet
näyttävät tutkimusaineiston perusteella
karisemaan. Tästä Palander esittelee myös
muuta tutkimustuloksia. Toinen merkittävä
idiolektin muutoskohta on parinkymmenen
ikävuoden tunteissa, aikuistumisvaihees-
sa, johon Pasilla vaikuttaa erityisesti armei-
ja-aika. Tuolloin hänen kieleensä alkaa il-
mestyä aikuiskielelle tyypillisiä diskurssi-
käytänteitä, uusia intensiteetti- ja modaali-
sanoja sekä fraaseja; ekspressiivinen sanas-
to puolestaan vähenee. Monille nuorille
opiskelu uusine ihmiskontakteineen on täs-
sä iässä yksi keskeinen idiolektiin vaikut-
tava tekijä. Pasiin ammatilliset opinnot ovat
koostuneet lyhyistä kursseista, joten opis-
kelun vaikutus on jäänyt hänen kieleensä
vähäisemmäksi kuin monilla muilla ikä-
tovereilla. Palander arvelee, että Pasiin idio-
lektin suurimmat muutokset ovat nyt jo ta-
kanapäin. Yleiskielistyminen joissain piir-
teissä voi tulla jatkua, ja toisaalta taas toi-
sissa piirteissä ilmenee paluuta vanhan pai-
kallismurteen suosimiseen.

MURTEEN TIEDOSTAMINEN

Viimeinen varsinainen pääluku käsittelee
kontaktien vaikutusta idiolektiin sekä mur-
teen tiedostamista. Palander tarkastelee
Pasiin työtä, harrastuksia ja ystäväverkostoa
sekä erityisesti veljen puhekielen mallia.
Lopuksi Palander esittelee lyhyesti kansan-
lingvistiikkaa ja kertoo keuhkolla 2003 teke-
mästään murretietoisuustestistä. Testissä
Pasille annettiin joukko yleiskielisiä muo-
toja ja häntä pyydettiin ääntämään ne oman
murteensa mukaisesti. Mukana testissä oli-
vat Enonkosken murteen tärkeimmät piir-

teet. Pasiin antamia vastauksia verrattiin hänen vuonna 1999 tehdyssä haastattelussa käyttämiinsä muotoihin. 37 tutkitusta piirteestä vain neljässä Pasiin arvio poikkesi selvästi hänen todellisuudessa käyttämistään muodosta (*mennä*-verbi, *hän*- ja *he*-pronominit sekä *tämä*, *nämä* -pronominit). Testin tulosten perusteella Palander esittää muutamia huomioita kielellisten muutosten tiedostamisesta. Kun murrepiirre on säilynyt täysin tai lähes täysin, se on helppo havaita. Sama on tilanne silloin, kun kahden variantin välinen kilpailu on jo selvästi kääntynyt toisen osapuolen voitoksi. Sen sijaan meneillään oleva muutos voi aiheuttaa horjuntaa kielitajussa. Esimerkiksi vanhan variantin osuus saattaa olla enää puolet informantin käyttämistä muodoista, mutta silti hän pitää sitä päävarianttinaan. Toisaalta taas uusi yleistyvä piirre voi olla käytössä vielä selvästi vähemmistönä, mutta puhuja pitää sitä jo omana kantanaan.

Palanderin tutkimus on monipuolinen. Vaikka kyseessä on yksilömurteen tutki-

mus, on mukana paljon tietoa myös paikallisen murteen kehityksestä. Osa tuloksista heijastelee aluemurteesta tehtyjen näennäisaikaturkimusten tuloksia. Reaaliaikainen seuruu tarkentaa näitä tuloksia ja tuo esiin myös sellaista tietoa, jota näennäisaikamenetelmällä ei olisi saatu. Pasiin kieltä on tarkasteltu mielenkiintoisesti eri näkökulmista. Paljon tutkittujen murrepiirteiden lisäksi mukaan on otettu myös suppea-alaisia harvinaisuuksia sekä leksikaalisia ja fraeologisia piirteitä. Kuvaa idiolektista täydentää vielä murretietoisuuden kartoitus. ■

SARI RASA

Sähköposti: sari.rasa@cc.jyu.fi

LÄHTEET

PALANDER, MARJATTA 1996: *Vaihtelu Savonlinnan seudun välimurteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 648. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.